

بررسی آرایه های ادبی پایه هفتم

نگاهی اجمالی به دانش های
ادبی کتاب فارسی هفتم

طیبه غلامی دبیر ادبیات
دبیرستان نجمه کاخک

www.zangensha.ir
[@bsran2](https://www.instagram.com/bsran2) کانال تلگرام

فهرست

قالبهای شعری

قطعه

مثنوی

رباعی

انواع لحن

سپاس

تضاد

هم خانواده

کنایه

نماد، رمز، سنبل

بیت، ردیف، قافیه

تخلص

تشخیص

تشبیه

اضافه تشبیهی

انواع جمله

مراعات نظیر

واج آرایی

تشخیص

در واقع جان بخشیدن به اشیای بی جان است یعنی خصوصیات انسانی را به پدیده های دیگر نسبت بدهیم.

مثل گل بخندید که از راست نرنجیم ولی هیچ عاشق سخن سخت به معشوق نگفت.

در درس :
دانه آرام بر زمین غلتید
رفت و انشای کوچکش را خواند

تشبیه

تشبیه آن است که کسی یا چیزی را از لحاظ داشتن صفتی به کسی یا چیزی دیگر مانند کنیم ، هر تشبیه چهار رکن دارد :

• **رکن اوّل** کلمه ای است که آن را تشبیه می کنیم (**مشبّه**) .

• **رکن دوم** کلمه ای است که رکن اوّل را به آن تشبیه می کنیم. (**مشبّه به**)

• **رکن سوم** شباهت رکن اوّل و دوم است و معمولاً حذف می شود. (**وجه شبه**)

• **رکن چهارم** کلماتی است که تشبیه را برقرار می سازد ؛ از قبیل: مانند ، مثل ، چون ، هم چون ، به سان و ... (**ادات تشبیه**) ، گاهی رکن چهارم هم حذف می شود .

• مثال : پیراهن او مثل برف سفید است . ← تشبیه کامل

۱ ۲ ۳

• کاسه ی صیرم لیریز شد . ← تشبیه بدون رکن ۴

۲ ۱ ۳

• صورتش مانند لیو شده بود . ← تشبیه بدون رکن ۳

۱ ۲ ۴

• پدرش در جوانی شربت شهادت نوشیده بود . ← تشبیه بدون رکن ۲ و ۳

۲ ۱

• توضیح : اگر رکن چهارم (ادات تشبیه) حذف نشده باشد ، معمولاً کلمه ی بعد از رکن چهارم ، همان رکن ۲ است .

اضافه تشبیهی

تشبیهی که در واقع به شکل ترکیب اضافی می آید. که در آن بین **مضاف و مضاف الیه** رابطه ی شباهت و همانندی وجود دارد.

- ودر آن " مشبه " و " مشبه به "
- به هم اضافه شده باشند
- در این صورت ادات تشبیه و وجه شبه ، حذف می شود
- مثال :

- چراغ دانش: دانش مانند چراغ روشنگر است.
- دانش: مشبه
- چراغ: مشبه به
- مانند: ادات تشبیه
- روشنگر: وجه شبه

- در این تشبیه ادات و وجه شبه حذف شده می ماند مشبه و مشبه به که آنها را به هم اضافه می کنند که یک ترکیب اضافی درست میشه
- به این نوع اضافه، **اضافه تشبیهی** می گویند

- معمولا در بیشتر موارد مشبه، به مشبه به اضافه میشود (در اصل **جای مشبه و مشبه به عوض می شود**، اول **مشبه به** یعنی **رکن دوم بعد مشبه** رکن اول) مانند: **چشمه معرفت**
- گاهی مشبه به، به مشبه اضافه میشود مانند: لب لعل

www.zangensha.ir

• [@bsran2](https://www.instagram.com/bsran2) کانال تلگرام

انواع جمله

جمله از نظر محتوا و پیام چهار نوع است:

۱- **جمله ی خبری:** جمله ای است که خبری را می رساند. مثال: احمد به مدرسه رفت.

۲- **جمله ی پرسشی:** جمله ای است که سؤالی را می پرسد. مثال: احمد کجا رفت؟

۳- **جمله ی امری:** جمله ای است که انجام عملی را می خواهد. مثال: کتابتان را باز کنید.

۴- **جمله ی عاطفی:** جمله ای است که یکی از عواطف و احساسات انسانی مثل تعجب، تأسف،

خوشنودی، آرزو، دعا، خشم، نفرت و تحسین را بیان می کند. مثال:

- چه هوای خوبی - افسوس که زمان به سرعت می گذرد!! - دشت هایی چه فراخ! - کاش امسال
به مسافرت برویم!

- سپاس باد یزدان توانا و توانا را! - آفرین بر تو!

نکته ی مهم: همانطور که در مثال های بالا مشاهده کردید در پایان جملات خبری و امری علامت
نقطه ((.)) و در پایان جملات پرسشی علامت سؤال ((؟)) و در پایان جملات عاطفی علامت تعجب
((!)) می گذاریم.

www.zangensha.ir

[@bsran2](https://t.me/bsran2) کانال تلگرام

مراعات نظیر

مراعات نظیر - تناسب (شبکه ی معنایی):

مراعات نظیر آن است که در یک نوشته (شعر یا نثر) کلماتی آورده شود که به نوعی تناسب و ارتباط داشته باشند ، مثلاً هم جنس باشند یا این کلمات همراه هم باشند. (مراعات نظیر دست کم باید دو کلمه ی متناسب داشته باشد.)

توضیح: معمولاً این کلمات را می توان اعضای یک مجموعه دانست .
مثال : **زنگ تفریح** را که زنجره زد / باز هم در کلاس غوغا شد

جهان چون **چشم** و **گوش** و **خال** و **ابروست**
که هر چیزی به جای خویش نیکوست

ابر و **باد** و **مه** و **خورشید** و **فلک** در کارند
تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

تکرار، واج آرایبی

تکرار حرف (واج آرایبی):

گاهی شاعر **حرفی** را در یک بیت چند بار تکرار می کند و این تکرار باعث زیباتر و خوش آهنگ تر شدن شعر می شود؛ مثال:

خیزید و خز آرید که هنگام **خزان** است باد **خنک از** جانب **خوارزم** **وزان** ست (منوچهری)

در این بیت تکرار (خ) و (ز) آشکارا آهنگ شعر را زیباتر کرده و گویی شنونده صدای خش خش برگ ها و زوزه ی باد پاییزی را می شنود.

هان ای شب شوم وحشت انگیز تا چند زنی به جانم آتش

یا چشم مرا ز جای برکن یا پرده ز روی خود فروکش (نیمایوشیج)

در این بیت شاعر با شش بار تکرار (ش)، آهنگ سکوت شبانگاهی را به گوش خواننده می رساند.

خیال خال تو با خود به خاک خواهم برد که تا زخال تو خاکم شود عبیر آمیز (حافظ)

۷ بار تکرار خ

تکرار کلمه

هرگاه نویسنده بخواهد بر چیزی تأکید کند آن را تکرار می کند، این تکرار آگاهانه بر تأثیر سخن می افزاید؛ مثال:

دلم می خواهد تمام این قلب کوچولوی **کوجولو** را به کسی هدیه دهم.

از درد سخن گفتن و از **درد** شنیدن با مردم بی **درد** ندانی که چه **دردی** است (مهرداد اوستا)

تضاد

تضاد

تضاد آن است که شاعر یا نویسنده دو کلمه ی متضاد را در کلام بیان کند ؛ مثال :
چو دخلت نیست ، خرج آهسته تر کن .

با بدان کم نشین که صحبت بد
گر چه یاکی تو را یلید کند
عزت از خواری نشناخته ای
عمر در خار کشی باخته ای
بامدادی که تفاوت نکند لیل و نهار
خوش بود دامن صحرا و تماشای
بهار

هم خانواده

- - کلمات هم خانواده :
- در هم خانواده سه حرف اصلی کلمه باید
- به ترتیب در کلمات دیگر تکرار شوند تا بتوانند با یکدیگر هم خانواده باشند.
- مثلاً کامل دارای سه حرف «ک م ل» است و می تواند با «تکمیل» هم خانواده باشد
- اما با «کلام» و «کلمه» هم خانواده نیست چون سه حرف اصلی این کلمات
- «ک ل م» است و ترتیب این کلمات با یکدیگر متفاوت است.

کنایه

کنایه : واژه ای عربی است که در زبان فارسی نیز به کار می رود از نظر واژگانی پوشیده گویی و نداشتن صراحت در گفتار معنی می دهد.

چند نمونه کنایه:

چوب لای چرخ گذاشتن: مانع پیشرفت دیگران شدن - مانع ایجاد کردن.

چو دخلت نیست خرج آهسته تر کن : در آمد نداری قناعت کن.

چانه اش گرم شد : زیاد حرف می زند.

چه خاکی به سرم بریزم : چه چاره ای بیندیشم.

چیزی در چننه نداشتن : بی اطلاع بودن.

حرف راست را از دهن بچه باید شنید: اشاره به پاک و معصوم بودن بچه ها.

و.....

نماد، رمز، سنبیل

• نماد، رمز یا سنبیل

- در لغت، به معنای با چشم و ابرو و دست و دهان اشاره کردن است واصطلاحا به هر علامت، نشان کلمه یا عبارتی گفته می شود که دارای معنا ومفهوم خاص، بجز معنای اصلی خود باشد.
- انسان برای شناخت پیرامون خود از تجربه، حواس ونیروی عقل استفاده می کند وپدیده ها را کشف ودرک می کند اما وقتی به شناخت اموری می پردازدکه بیرون از حواس وتجربه ی اوست، درک وفهم آن ها دشوار می شود. ناچار برای شناخت آن ها از تخیل واحساس خود کمک می گیرد واز زبان رمزی یا کلمات نمادین، استفاده می کند.
- براین اساس هر پدیده ی جاندار، یا بیجان می تواند با مفاهیم مقایسه شود. این سخن، دقیقا به معنای جانشین کردن چیزی به جای چیز دیگر نیست. بلکه کاربرد تصویرهای قابل لمس برای بیان معانی واحساسات وعواطف است. ابتدا وجه مشترک آنها شناسایی می شود. سپس هر یک از جنبه های اشتراک، رمز چیز دیگر می شود. این نوع بیان رمز آمیز، موجب زیبایی وتوانمندی زبان می گردد. شاعران ونویسندگان با استفاده از تخیل و آوردن شخصیت های غیر انسانی، ذهن آدمی را وادار می سازند تا شبیه آنها را در جامعه واطراف خود پیدا کنند.
- این گونه داستان ها را " داستان های رمزی ونمادین " می گویند.
- "کلاغ" نماد خبرچینی وبد یمنی، " طوطی " نماد تقلید کننده، " اسب " مظهر نجابت و
- کبوتر " مظهر صلح ومظلومیت است.

www.zangensha.ir

[@bsran2](https://t.me/bsran2) کانال تلگرام

در این جا برخی از نمادها و نشانه ها در نوشته ، که به زیبایی هنری آن می افزاید، آورده شده است.

آسمان = ایثار و بخشندگی	آینه = صفا و پاکی	باد صبا = پیام رسانی
باران = آزادی ، رحمت	پروانه = عاشق	چشمه = پاکی
خورشید = بخشندگی	درخت بید = افراد ترسو و سازش کار	
دریا = بخشندگی	رود = جنبش و تکاپو	درخت سپیدار = بی حاصلی
زیتون = صلح و آشتی ، پیروزی و نماد کشور فلسطین ، نماد پایداری و ماندگاری		
سرو = آزادگی و جاودانگی	شب = ظلم و ستم	
شمع = معشوق ، پرگویی	شیر = شجاعت	صدف = خاموشی ، سکوت
طاووس = زیبایی و غرور	صلیب = مسیحیت	عقاب = بلند پروازی
غروب خورشید = مرگ	قنوس = هویت و موجودیت یک ملت	
کوه = استقامت	گل سرخ = عشق ، طراوت	گل نیلوفر = عرفان
گون = انسان گرفتار و اسیر	لاله = خون شهید	هما = سعادت
ماه = ایثارگری و بخشندگی ، زیبایی	هلال = اسلام	نسیم = انسان آزاده

بیت، قافیه، ردیف

بیت : به هر سطح از یک شعر بیت می گویند .
نکته : کوچکترین واحد شعر یک بیت است .
مصرع (مصرع) : هر بیت از دو قسمت تشکیل شده است که هر قسمت یک مصرع نام دارد .
نکته : کمترین مقدار سخن آهنگین را **مصرع** می نامند .
مثال : بشنو این نی چون شکایت می کند
از جدایی ها حکایت می کند

قافیه : به کلمات غیر تکراری گفته می شود که در پایان بیت ها و مصرع ها می آیند ، بطوری که یک یا چند حرف آخر آنها با هم مشترک است .
نکته (۱) : حرف یا حروفی که در کلمات قافیه مشترک می آیند « **حروف قافیه** » نام دارند .

تخلص

- تخلص : نام شعری شاعر است که در ابیات پایانی شعر خود می آورد .
- نکته : تخلص بیشتر در قالب شعری غزل و قصیده کاربرد دارد .
- مثال (۱) :
در شمار ار چه نیاورد کسی **حافظ** را
شکر کان محنت بی حد و شمار آخر شد
- مثال (۲) :
سعدیا راست روان گوی سعادت بردند
راستی کن که به منزل نرسد کج رفتار

• **ردیف** : کلمات یا کلماتی است که بعد از قافیه در پایان مصراع ها و ابیات می آیند و عیناً از نظر لفظ و معنی یکسان می باشند .

• مثال :

برق با شوقم شراری بیش **نیست**

شعله ، طفل نی سواری بیش **نیست**

• یاد آوری : اگر دو کلمه پایان مصراع ها یا ابیات در تلفظ یکسان اما در معنی متفاوت باشند ، ردیف به حساب نمی آیند بلکه قافیه هستند .

• مثال :

• خرامان بشد سوی آب روان چنان چون شده ، باز جوید روان

• توضیح : دو کلمه « روان » بیت بالا قافیه اند زیرا کلمه « روان » در مصراع اول به معنی روح و جان آمده است .

• نکته (۱) : بیت یا شعری که دارای ردیف باشد ، **مردّف** نامیده می شود .

• نکته (۲) : آوردن ردیف در شعر اجباری نیست اما اگر شاعر بخواهد از ردیف استفاده کند بلافاصله آن را بعد از قافیه می آورد .

قالب های شعری

تعریف قالب : قالب شکلی است که قافیه ، به شعر می بخشد و تفاوت قالب ها با یکدیگر بسته به چگونگی قرار گرفتن قافیه آنهاست . (در واقع نحوه بکارگیری قافیه تعیین کننده قالب شعر است) .

- نکته : چنانچه نحوه ی بکار بگیری قافیه در بعضی از قالب های شعر فارسی مانند قصیده با غزل و رباعی با دو بیتی یکسان باشد می توان به کمک تعداد ابیات ، محتوا و وزن شعر ، نوع قالب آن را مشخص کرد .
- قالب های شعر فارسی عبارتند از : قصیده ، غزل ، قطعه ، مثنوی ، رباعی ، دوبیتی ، چهار پاره ، ترجیع بند ، ترکیب بند ، مسمط ، مستزاد ، شعر فرد (تک بیت) و شعر نیمایی .
- در اینجا فقط سه قالب قطعه، مثنوی و رباعی بررسی می شود

www.zangensha.ir

[@bsran2:ام تلگرام](https://www.tg.me/bsran2)

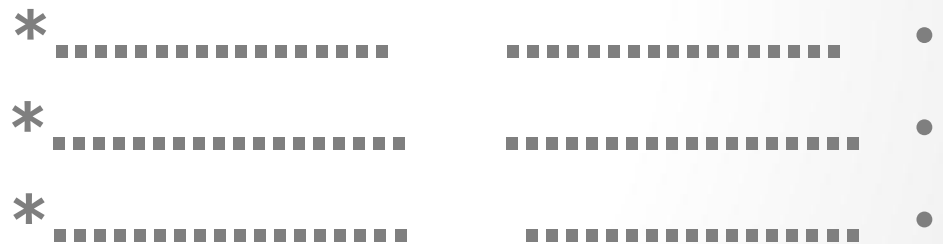
قطعه

• قطعه

• شعری است متشکل از چند بیت هم وزن که فقط مصرع های دوم آن هم قافیه باشد .

• نمودار قطعه

۱- حداقل قطعه دو بیت و حداکثر آن معمولاً بیست بیت می باشد .
(گاهی قطعه های چهل و پنجاه بیتی هم یافت می شود .)

۲- موضوع و درون مایه قطعه معمولاً مسایل اخلاقی ، اجتماعی ،
تعلیمی ، حکایت ، حکمت ، مدح ، وصف ، هجو و ... می باشد .

مثنوی

مثنوی

شعری است بر یک وزن یا بیت های مصرع ، که هر بیت قافیه ای جداگانه دارد .
و چون هر بیت دارای دو قافیه است آن را مثنوی (مزدوج یا دوتایی) نامیده اند .

«هفت وادی سلوک یا هفت شهر عشق»
هست وادی طلب آغاز کار
وادی عشق است زان پس، بی کنار
پس سیم وادی ست از آن معرفت
هست چارم وادی استغنا صفت
هست پنجم وادی توحید پاک
پس ششم وادی حیرت صعب ناک
هفتمین ، وادی فقرست و فنا
بعد ازین وادی روش نبود ترا
«حکیم عطار ریشا بوری ، مطلق الطیر»

نمودار مثنوی :

۱.....	۱.....
۲.....	۲.....
۳.....	۳.....

مشخصات مثنوی :

- ۱- تعداد ابیات مثنوی حداقل دو بیت است و حداکثر برای آن وجود ندارد .
نمونه اعلاای مثنوی شاهنامه فردوسی با شصت هزار بیت
- ۲- مثنوی مناسب ترین قالب برای بیان داستان ها و مطالب طولانی از جمله تواریخ و قصص است .

www.zangensha.ir

[@bsran2](https://www.tlgr.am)

رباعی

رباعی

شعری است دارای چهار مصراع هم وزن که رعایت نمودن قافیه در مصراع های اول ، دوم و چهارم الزامی است ولی در مصراع سوم اختیاری است . یعنی مصراع سوم می تواند با مصراع های دیگر هم قافیه باشد یا نباشد.

نمودار رباعی

* *
* *

مشخصات رباعی :

- ۱- رباعی بر وزن لاجول ولا قوه الا با الله می باشد .
- ۲- درون مایه و محتوای رباعی عارفانه ، عاشقانه و یا فلسفی است .
- ۳- مناسب ترین قالب برای ثبت لحظه های کوتاه شاعرانه است .

انواع لحن

- ۱- **لحن حماسی:** لحنی است کوبنده و پر صلابت به مربوط به بیان شجاعت، دلاوری‌ها و افتخارات است.
- ۲- **لحن غنایی:** بیانگر هیجان‌ها و احساسات راستین و فردی و خاص است و عواطف را به خوشنواترین شکل خود بیان می‌کند. در لحن غنایی گوینده بیشتر از واژه‌هایی استفاده می‌کند که لطیف و ساده و هماهنگ و پرطنین هستند و در ترکیب خویش به موسیقی شعر کمک می‌کنند.
- ۳- **لحن تعلیمی و اندرزی:** در لحن تعلیمی، خواننده با حفظ روحیه نیک‌اندیشی و خیرخواهی، نرمی و ملایمت در گفتار را به کار می‌گیرد.
- ۴- **لحن عاطفی:** لحن عاطفی با احساسات، عواطف و خواست‌های انسان پیوند دارد. خوانش متن با این لحن، با کشش آوایی و نرمی آهنگ کلام و تکیه و درنگ‌های مناسب همراه است و با عواطف و احساسات لطیف بازگو می‌شود.
- ۵- **لحن توصیفی و روایی:** لحن توصیفی با هدف شرح و توصیف خصوصیات و ویژگی‌های پدیده‌ها به کار گرفته می‌شود. این لحن با آهنگی نرم و ملایم همراه است.

سپاس از حسن توجهتان

طیبه غلامی دبیر ادبیات
دبیرستان نجمه کاخی

فروردین ۹۸

www.zangensha.ir
کانال تلگرام: @bsran2